



Cilt 3 / Sayı 1 / Yaz 2023

Araştırma Makalesi

Orhon ve Uygur Metinlerinde Kültürün Şekillendirdiği Korku

Kuban Seçkin

Doktor

ORCID: 0000-0003-1781-0125

kubanseckin@hotmail.com

Seçkin, Kuban “Orhon ve Uygur Metinlerinde Kültürün Şekillendirdiği Korku”. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 3.1 (Yaz 2023): 32-49.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.28>.

Geliş Tarihi: 23.05.2023 / Kabul Tarihi: 11.06.2023 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2023

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.



Orhon ve Uygur Metinlerinde Kültürün Şekillendirdiği Korku

Kuban Seçkin

 zet

Tecrübe eden insan, dış dünyadan algıladıklarını zihninde depolar. Zihinde depolanan veriler insanda yeni algılanacaklar karşısında bir duygu oluşturur. Öznel deneyimler sonucu bireyde oluşan duygular; yeni algılarla güçlenebilir, değişebilir ya da sönebilir. Ancak tamamen bireysel ve oldukça farklı bileşenlere sahip olan duygu kavramı, bireyler tarafından şekillendirilen toplumsal kültürde ortak bir kavrama da dönüşebilir.

Farklı bilim dallarında izaha çalışılan duygu kavramı konusunda kültürün etkisi yadsınamaz. Evrensel olarak kabul edilegelen temel duygular olduğu varsayılsa bile her kültürün kendine has duygu durumları ya da evrensel duyguların kültürel kodlara göre şekillenmiş farklı  ıktıları olabilir.

Bu çalışmada öncelikle duygu kavramı disiplinlerarası bir yaklaşımla ortaya konulmuş, korku duygusunun diğer duygular arasındaki konumu tespit edilmiştir. Daha sonra Orhon ve Uygur dönemi metinlerinden hareketle temel duygulardan biri olarak kabul edilen “korku” duygusunu ifade eden fiiller tespit edilmiş, söz konusu fiiller bağlamlarıyla birlikte ele alınmıştır. Böylece eski Türk kültürünü yansıtan metinlerde “korku” kavramının hangi fiillerle, nasıl izah edildiği ve aynı duygunun Türk kültürünün ilk yazılı metinlerinde nasıl teşekkül ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Duygu, Korku, Türk Kültürü.

Abstract

Fear Formed by Culture in Orkhon and Uyghur Texts

The experiencer stores in his mind what he perceives from the outside of world. The data stored in the mind creates a feeling in the face of new perceptions. Emotions that occur in the individual as a result of subjective experiences; it can be strengthened, changed or extinguished with new perceptions. However, the concept of emotion, which is completely individual and has quite different components, can also turn into a common concept in the social culture shaped by individuals.

The influence of culture on the concept of emotion, which is tried to be explained in different branches of science, is undeniable. Even if it is assumed that there are basic emotions that are universally accepted, each culture may have own emotional states or different outputs of universal emotions shaped according to cultural codes.

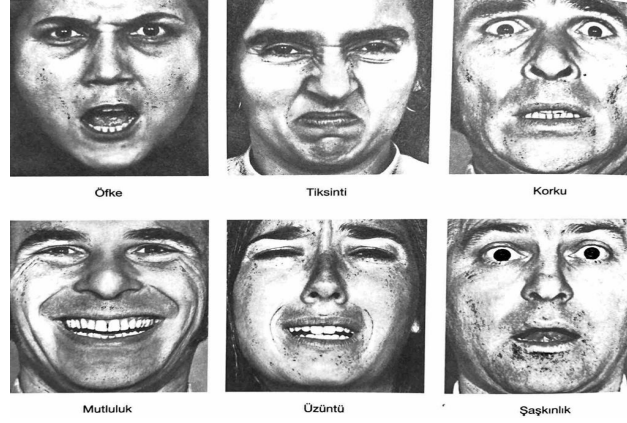
In this study, first of all, the concept of emotion was introduced with an interdisciplinary approach, and the position of fear among other emotions was determined. Then, based on Orkhon and Uyghur perion texts, the verbs expressing the feeling of “fear”, which is accepted as one of the basic emotions, were determined and the verbs in question were discussed together with their contexts. Thus, it has been tried to reveal with which verbs and how the concept of “fear” was explained in the texts reflecting the old Turkish culture and how the same feeling was formed in the first written texts of Turkish culture.

Keywords: Emotion, Fear, Turkish Culture.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, dünyadan deneyimleyerek edindiği algısal gerçekliklerle benliğini oluşturur; bunu diline yansıtır ve etrafını şekillendirir. Algıladıklarını idrakinde depolayan insan, karşılaşacağı yeni etkilere idraki çerçevesinde bir tepki geliştirir, çeşitli duygular hisseder. Sözlükte (*Türkçe Sözlük* 729) “Belirli nesne, olay veya kişilerin bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenim, nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği, kişinin kendine özgü bir ruhsal hareketi veya hareketliliği, duyularla algılama, önsezi” olarak tanımlanan duygu kavramı oldukça çeşitliliği ve karmaşıktır. Alanyazında dilbilim, psikoloji, felsefe, tıp gibi farklı disiplinler bu kavramı tanımlamaya ve çeşitliliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde Akarsu (60), duyguyu “kendine özgü bir ruhsal devinim ve devinimlilik” olarak tanımlarken belirli kategorilere de ayırmıştır: Duyu organları aracılığı ile bedenin belli bir yerine yerleşmiş olan, nokta hâlinde, süresiz duyular; temel yaşama duygusu, üzüntü gibi özel ruhsal duygular; aşağılık duygusu gibi kendini ve kendi değerini duyma; durumsal (mutluluk), düşünsel (şaşma, hayranlık), toplumsal/ahlaksal (saygı) olan tinsel duygular. James ise (189-90) duyguyu “olgusal bir gerçeğin algılanmasının hemen sonrasında gerçekleşen bedensel değişiklikler ve söz konusu meydana gelen değişikliklerin kişi tarafından hissedilmesi” olarak izah etmiştir. Ona göre kişi üzgün hissettiği için ağlar, öfkeli olduğu için etrafı yumruklar, korktuğu için titrer. Felsefe ve din bilimleri üzerine yapılan bir çalışmada (Koçak 19) ise duyguların bireyin tecrübelerine, kişilik yapısına ve içinde bulunulan şartlara göre farklı yoğunluklarda yaşanabilen ruhsal süreçler olduğu vurgulanmıştır.

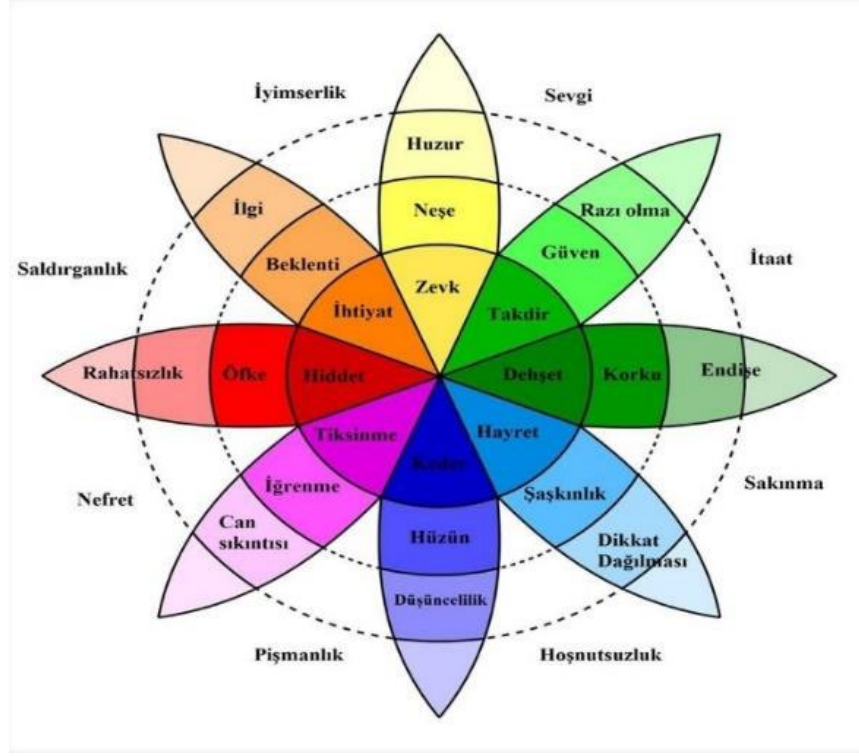


Şekil 1. Darwin'in Tespit Ettiği Evrensel Duygular (Smith ve Kosslyn 330)

Darwin (207-367), duyguların dışa vurumları bağlamında insan ve hayvanların yüz ifadesindeki değişimler üzerine incelemelerde bulunmuş ve mutluluk (joy), öfke (hatred/anger), tiksinti (disgust), şaşkınlık (astonishment), korku (fear) ve utanç (shame) olmak üzere altı temel yüz ifadesi olduğunu ortaya koymuştur. Bir biyokimyager olan Vester (26) insanlarda bilinç hâline gelen duyguların düşünmek, planlamak, karşılaştırmak, fikir geliştirmek hatta karar vermek gibi çok karmaşık eylemlerin gerçekleştirilebilmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Tıpta ruhsal psikoloji üzerine çalışan Koptagel-İlal (93-97) ise duyguların doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan, iç ve dış nedenlere bağlı olarak doğduğunu; kendilerini ilk uyandıran uyarı yok olduktan sonra da varlıklarını insan zihninde sürdürdüğünü ifade etmiştir.

Psikoloji biliminden Morgan (213-31) duyguyu davranışsal olarak derin uykudan yüksek gerilime kadar değişebilen uyarılmışlık hâli, fiziksel olarak ölçülebilen fizyolojik veya bedensel bir durum, bir yaşantı veya bir hisse ilişkin farkındalık, kişiyi yönlendiren veya kaçırdıran bir kuvvet olarak açıklamıştır. O, duygu konusunda hisleri kapsayan kesin bir sınıflamaya sahip olunmadığını özellikle vurgularken “haz, korku-kaygı, öfke-düşmanlık” şeklinde bir sınıflandırmayı tercih etmiştir. Paul Ekman da Darwin gibi öfke, tiksinti, korku, mutluluk, üzüntü ve şaşkınlık ifade eden altı temel duygu içerikli yüz ifadesi olduğunu öne sürmüştür (Smith ve Kosslyn 329). Adler (233-45) ise duyguları insanları birbirinden uzaklaştıran duygular (Öfke, keder, tiksinti, korku vb.) ve birbirine yaklaştıran duygular (sevinç, sempati, sıklık vb.) olmak üzere iki temel grupta değerlendirmiştir.

Psikoloji tarihinin en karışık ve hâlâ tartışmaya açık olan kısmının “duygu” çalışmaları olduğunu söyleyen Plutchik, yirminci yüzyıla kadar doksandan fazla “duygu” açıklaması yapıldığını ifade etmiştir (344). Korku, öfke, neşe, üzüntü, kabul, iğrenme, beklenti ve şaşkınlık ise Plutchik’in esas kabul ettiği, “duyuşsal” olarak nitelediği sekiz temel duygudur (348).



Şekil 2. Plutchik'in Duygu Çemberi (349)

Görüldüğü üzere farklı disiplinlerde benzer şekilde tanımlanmasına rağmen kategorize edilmesi oldukça zor olan duygu kavramı içerisinde “korku” duygusu temel duygulardan biridir. Korku, Türkçe Sözlük’te isim olarak (1482) “1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü. 2. Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara. 3. Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, solunum ve kalp atışı hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişimlerle kendini gösteren duygu.” olarak tanımlanırken fiil olarak korkmak (1482) “1. Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak. 2. Kaygı duymak, endişe etmek. 3. Çekinmek, sakınmak. 4. Yapamamak, cesaret edememek.” şeklinde izah edilmiştir.

Kısaca “tehdit edici bir duruma verilen, birçok farklı içerikten oluşan, çok boyutlu bir tepki” olan korku (Dinçer 772) “kendine özgü niteliklere sahip zihinsel bir olgu olarak bireylerin algısı ve idraki ile sürekli bir etkileşim” (K. Seçkin 55) içerisinde yer almaktadır. Zihindeki algılanmış veriler tarafından oluşturulan korku duygusu bireyin bakış açısına göre olumlu-olumsuz olarak değerlendirilebilir. Anlamanın “bireyin farkında olduğu var olanlar üzerinden gerçekleşen” bir düzey olduğunu belirten P. Seçkin, olumsuzluğun göreceli olduğunu şöyle vurgulamıştır (48):

Var olanları anlamlandırma beraberinde olgu ve olayları bir diğeri üzerinden değerlendirmeyi ve yargıda bulunmayı gerekli kılmaktadır. Yapılan değerlendirmeler, zihin aracılığıyla temelde haz ve acı duyumlarından hareketle iyi-kötü karşıtlığında sınıflandırılmakta ve dil aracılığıyla ifade edilmektedir. Dile gelmiş ifadeler de hem anlam hem de yapı bakımından olumlu ya da olumsuz bir nitelik sergilemektedir. Köken bakımından olgu ve olayların anlamlandırılmasına bağlı olarak

ortaya çıkan olumsuzluk, anlam gibi özneliliğin şekillendirdiği bir kategoridir. Bu durumda öznelilik hem bireyin yarattığı oluşturulanlar dünyasında hem de seçilmiş olanların sınıflandırılmasında belirleyicidir.

Temelde olumlu ya da olumsuz olarak çağrıştırılan duygulardan “olumsuz” tarafa daha yakın olduğu düşünülen korku duygusu, göreceli olarak ve öznenin konumuna göre olumlu da olabilir. Söz gelimi “Senden korkmuyorum.” cümlesi yapısal olarak “olumsuz” olarak değerlendirilir. Ancak derin anlamda bu cümledeki “korku”, özne açısından olumlu bir duygu durumu iken karşıdaki muhatap açısından olumsuz bir duygudur. Korkmamak aynı zamanda bir cesaret göstergesidir. Ancak kendisinden korkulmaması bir otorite için olumsuz bir durum olabilir. Bu durumda, korkunun olumlu-olumsuz şeklinde nitelendirilmesinde toplumun kültürel kodları devreye girecektir.

Duyguların şekillenmesinde kültürün küçümsenmeyecek bir rolü vardır. Çünkü duygusal anlam, kültürel çevreden bağımsız değildir. Herkes üzüntü yaşar, mutlu olur, şaşırır ya da heyecan duyar ama bunun nasıl yaşandığı ve nasıl gösterildiği kültürel arka planla yakından bağlantılıdır. Benzer dünya görüşüne, ortak bir dilin inceliklerine, aynı çevreye, tarihe ve yaşam biçimine sahip olan kimselerin duygulanımları da benzerdir (Dinçer 773). Ancak aynı kültürde yer alan benzer duygular da bağlamına göre farklı çıktılar gösterebilir.

İnceleme

Kültürel yön korkunun toplumsal bir uyum aracı olarak işlevselleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Buna göre bireyin üyesi olduğu toplumda bazı şeylerden korkması, istenen ve beklenen bir olgudur. Böylece birey, yaşamının ilk yıllarından itibaren nelerden korkması gerektiğini öğrenmeye başlar (Eren 24). Her kültür, sadece duyguların kavramsallaştırılması için dil bilimsel olarak somutlaşmış bir ızgara değil ayrıca insanlara nasıl hissedeceğini, duygularını nasıl ifade edebileceğini, kendi ve diğer insanların hisleri hakkında nasıl düşüneceklerini vb. öne süren bir dizi “senaryo” da sunmaktadır (Wierzbicka 240). Türk dili temelinde sunulan ilk senaryolardan örneklerde ise “korku” kavramı şu örneklerle izah edilebilir:

anıt-: korkutmak

Biriye Karluk budun tapa süle tip Tudun Yamtarıg idtim, bardı. Karluk ilteber yok bolmuş, inisi bir korğanka tezip barmış ... Arkış kelmedi. Anı ańıtayın tip süledim. korıgu eki üç kişiligü tezip bardı. Kara budun kağanım kelti tip ögrip sebinti ... at birtim. Kiçig atlıgıg ulgartdım. (BK D41) “Güneyde Karluk halkına doğru sefer et diye Tudun Yamtar’ı gönderdim, gitti. Karluk valisi yok olmuş. Kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş ... Kervanı gelmedi. Onları korkutayım diye sefer ettim. (Kale) muhafızı iki üç kişi ile kaçıp gitti. Avam halkı (ise) ‘Hakanım geldi.’ diye kıvanıp sevindi ... (unvansıza) unvan verdim. Küçük unvanlıyı terfi ettirdim.” (T. Tekin, Orhon Yazıtları 64-65).

Kelimenin okunuşu ile ilgili ihtilaflar olsa da (Şeker 25) genel kanı fiilin *anıt-/ayıt* şeklinde olduğudur. Aynı fiil bir Uygur dönemi yazıtında da “Tatarıg ayıtdım (Tatarı

korkuttum/sordurdum), (ŞU D8)” (Ölmez 298) şeklinde geçer. Yukarıdaki bağlamda da yaptığı kahramanlıkları kendi ağzından anlatan Bilge Kağan, Karluk boyuna doğru düzenlediği seferleri anlatırken hücum edeceği düşmanı sadece “korkutmak” amacıyla bir sefer düzenlemiştir. Buradaki “korkutmak” bir güç göstergesidir. Daha ciddi bir sefer düzenleyebilecek durumda iken bunu tercih etmiş ve otoritesini kullanmıştır. Bu bağlamda korkutma eylemini gerçekleştiren özne konumundan bakıldığında “korkma” eylemi olması gereken, işe yarayan, gücün varlığını ispat eden bir duygu olarak tezahür etmektedir. Korku duygusunun ortaya çıkmasına vesile olan Bilge Kağan ve otoritesi, karşı tarafta bir karşılık bulmuş, korkup kaçan kale muhafızları savaştan çekilmiştir. Muhafızlar açısından korku, bir acizlik ya da genel bir ifadeyle olumsuz bir duygu iken muhafızların korumakla mükellef olduğu halk “Hakanım geldi.” diyerek sevinmiştir. Halk, Bilge Kağan’ın otoritesinden korkmamakta üstelik ona saygı duymakta ve onun “kötüleri korkutan, iyileri besleyen” bir karakter olduğunun farkında olarak kıvanmakta dolayısıyla Bilge Kağan’ın verdiği korku, halk tarafından olumlu karşılanmaktadır.

ayın-: korkmak

ayınma-: korkmamak

ol tamuluğlarığ körüp samantaorkiş yazıdaki kuvramış kuvrağ anşız korkup ayınıp sansarlağ meñi toñanañ berksizin meñüsüzün münin kadağın sakınıp inçe tip tiyürler (MS 68/11) (Ş. Tekin, Maytrısimit 127-28) “Bu cehennemlikleri görüp Samantavrksa adlı ovada toplanmış olan cemaat pek korkup, ürküp dünyanın saadetinin ve kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini suçunu, günahını idrak ederek şöyle der.” (Ş. Tekin, Maytrısimit 240).

ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! (Irk 19) (T. Tekin, Irk Bitig 21) “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaye yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar!” (T. Tekin, Irk Bitig 29).

Korku duygusu, insanların iç dünyalarında deneyimledikleri öznel deneyimlerdir. Genellikle öznel ve karmaşık olmalarıyla bilinen duygular insan davranışlarını veya kararlarını etkilerler. İnsanoğlunun korku duygusunu hissetmesi için fiziksel bir nesneye ihtiyaç duymayabilir. Yaşanacağı tahmin edilen bir gelecekte korkulabileceği gibi tam aksine korku duymayıp Tanrı’ya yakarıştaki bulunması da bir falda öğütlenir. Tezcan’a göre “Eski Türkçe- de pek nadir” (Özçelik 1599), Erdal’a (Eski Uygurca’nın Fiil Varlığı 139) göre¹ “Eski Uygurca’ya özgü” olan, Eski Türk yazıtlarında “fena, kötü” anlamlarıyla geçen “anyıg” kelimesi ve onun kökü olduğu düşünülen “*any-” fiilinden türeyen birçok kelime olduğu da belirtilen (Aydemir 44-45) “ayın(ma)-” fiili, korku duygusunu karşılayan bir duygu fiilidir. Bu bağlamlardaki korku duygusu insanlara öğüt veren, öğretici bir olgudur. Korku, olumsuz durumları çağırırsa da bu duygu sonucunda davranışların düzenlenip olumlu sonuçlara da ulaşabileceği sezdirilmektedir.

¹ Erdal, ayrıca bu kelimenin kökü ile ilgili tam bir dayanağın olmadığı ancak Moğolca “ayu-” fiili ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir (Erdal, Old Turkic Word Formation 591).

ayman-: korkmak, çekinmek²

*tükel bilge maytrı burkan bizni körmezün bu yığılmış kalın kuvrağ yime bizni körmezün bu yığılmış kalın kuvrağ biziñ körksüz kılınçımıznu ukmazunlar bu sağıntuqlarında irinci bolur yazukumuznu bilinür (biz açınur) biz qoq kamağ sansız tümen tınlıqlarğa kamağ bursoñ kuvrağğa uvutlug teginür biz ... anı körüp ol samantavrks (yazıda) yığılmış kuvrağ anıñ kork(arlar) **aymanurlar** inçe (tip ayıturlar) (MS 112/10) (Ş. Tekin, Maytrısimit 181-82) “Mükemmel hikmetli maytrı burkan bizi görmesin. Bu toplanmış olan büyük cemaat de bizi (görmesin). Bu toplanmış olan büyük cemaat, bizim bu çirkin amelimizi bilmesin. Bu tasarladıklarında sefil olur, günahlarımızı itiraf ederiz. Bütün sayısız yaratıklara, bütün cemaate (karşı) edepli davranırız ... Bunu görünce bu Samantavrksa (ovasında) toplanmış olan cemaat pek korkar ve ürkerler, şöyle (sorarlar)” (Ş. Tekin, Maytrısimit 272).*

Bu örnekte günah işleyen özne, günahını “Mükemmel hikmetli Maytrı” karşısında veya toplum içinde sergilemekten çekinmektedir, korkmaktadır. Günah, kişiseldir. Herkes günah işleyebilir. Din, inanış; varlığıyla ve yokluğuyla tamamen bireyseldir. Fakat dinî inanışı yoğun olan bir karakter ya da topluluk karşısında işlediği bireysel günahlarıyla orada bulunmak durumunda olan özne, Maytrı’ya saygısından ya da onun otoritesinden çekinmekte; korku duygusunu “ayman-” fiili ile diline yansıtmaktadır.

beliñle-: korkmak

beliñleme-: korkmamak

*bo montag kolı kesilmişin körüp **beliñleyü** ögsüz osuglug bolup katıg ünin kıkıra inçe tep tedı (Dan 686/05) (Demirci 92) “Bu arada kolunun kesildiğini görüp korkudan bilincini kaybeder gibi olup yüksek sesle bağırarak şöyle dedi.” (Demirci 120).*

*ançaginça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp uduyur erken ertinü yavız tül tüşedi ... monçulayu tüşeyü yatur erken yer tepremeki üze **beliñlep** odunup kelti ... tüşemiş ol tülümünñ yavız turur belgüsi, odgurak bar erki ertimlik, artak yavız adalar tep tedı. (Açb 370) (Gulcalı 94-95) “O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek bir kulede yatıp uyuyorken çok kötü bir rüya gördü ... Böylece rüya görüp yatıyorken yerin titremesinden dolayı korkup uyanıverdi ... Gördüğüm rüyanın işareti kötüdür, var mıdır acaba geçici korkunç tehlikeler?” (Gulcalı 116-117).*

*Artokrak süzük köñüllüñ ol ... sen kedip ol arıgda korkınçsız köñülün içgerü kirgil yana arıtı **ürkmez beliñlemez**. Katıg yasın kurup agulug okın yürekre urup amrak isig özin üzgil (Adf 124) (Elmalı 63) “(O fil), çok temiz gönüllüdür. Sen (rahip elbisesi) git ve o ormandan cesur bir şekilde içeri*

² Bu fiilin “kork- ayman-” şeklinde bir ikileme olarak *Turkish Turfan Texte II*’de geçtiği bildirilmektedir (Şen, Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler 165).

gir. Fil hiçbir şekilde ürkmeyen ve korkmaz. Sert yayını gerip zehirli okunu (filin) yüreğine vurup (onun) sevgili canını al.” (Elmalı 90).

Benzer şekilde korku duygusunun dildeki tezahürü olarak ortaya çıkan “belinle-” fiili de Clauson tarafından (344) “korku duymak (to be terrified)” olarak izah edilmiştir. İlk örnekte bir uzvunun kesildiğini görüp korkudan bilincini kaybeden özne yaşadığı fiziksel deneyimi zihinsel olarak korku duygusuyla dile “belinle-” fiili ile yansıtmıştır. İkinci örnekte ise özne bir rüya görmüş, rüyasındaki kötü olaylar onu tedirgin etmiş, aynı zamanda yerin titremesiyle korkup uyanınca gördüğü kötü rüyayı kötü ve korkunç sonuçlara yormuştur. Bu örneklerde daha çok olumsuz durumlara verilen duygusal bir tepki olarak hissedilen korku duygusu kültürel kodlarda kötülük, eksiklik, kâbus, deprem gibi negatif işaretleyiciler ile ilişkilendirilmiştir. Son örnekte ise aynı fiilin olumsuz bir biçimbirimle çekimlenmiş hâli yeni bir fiil olarak görünür. “Temiz gönüllü” öznenin, karşısında cesur bir şekilde duran rahip elbiseli kişiyi gördüğünde korku duygusunu ortaya çıkarmayacağı belirtilmiştir. Aslında korku duygusunun oluşup oluşmaması hem öznenin “temiz gönlü”ne hem de duygu tetikleyicisinin nasıl görüldüğüne bağlıdır.

kork-: korkmak

korkma-: korkmamak

*Neke tezer biz? Öküş tiyin neke **korkur** biz? Az tiyin ne basınalım? Tegelim tidim. Tegdimiz, yulıdımız. İkinti kün örtçe kızıp kelti. Sünüşdümüz. Bizinte iki uçı sınarça artuk erti. Tenri yarlıkaduk üçün öküş tiyin **korkmadımız**, sünüşdümüz. (TY₂ B4-6)* “Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim. Hücum ettik, yağma ettik. İkinci gün ateş gibi kızıp geldi. Savaşık. Bizden iki ucu yarısı kadar fazla idi. Tanrı lütfettiği için çok diye korkmadık, savaşık.” (Ergin 76-77).

*azıg üküşüg körtünj erti sülelim tir ermiş amtı beglerime tir ermiş biz az biz tiyin **korkmalım** ... yorıyun sü süleyin (Ong B7) (Ölmez 208)* “Azı da çoğu da gördün. ‘Sefer edelim’ dermiş. ‘Ey huzurumdaki beylerim’ dermiş. ‘Biz azız diye korkmayalım...Haydi hareket edin, sefer edelim’” (Ölmez 210).

Korku duygusunun göreceliliği konusundaki örneklerden biri de “kork- “fiilinin Tonyukuk yazıtındaki bu kullanımınıdır. Kişinin savaş esnasında düşmanın asker sayısının fazlalığından dolayı korkmaması gerektiğinin vurgulandığı bu bağlamda (benzer bir kullanım Ongin Yazıtındaki örnekte de görülür), duygu “kork- “fiili ile verilmiştir. Yapısal olarak olumlu bir kullanım olmasına karşın “Neden korkuyoruz?” retorik sorusu ile aslında korkmamalıyız mesajı verilmiştir ki Tanrı’nın da lütfuyla korkmamanın sonucunda hücum edilmiş, yağma tamamlanmıştır. Korkmamak duygusu, olumlu bir duygu olarak metnin muhatabına aktarılmıştır. Tam aksine burada söylenmese de karşıdaki düşman, sayısı çok olduğu için -muhtemelen- korkmuyordu. Korkusuzluk, onları bir mağlubiyetle tanıştırdı. Korkmamak duygusu, özne konumu değiştiğinde olumsuz bir sonuç da getirebilmektedir.

yme korkmatın ermegürüp edgüti tüketi alkanmadımız erser, yme alkanur erken köñülümüzni sakınçımızni tenrigerü tutmadımız erser, alkışımız ötügümüz tenrike arıgın tegmedi erser, ne yerde tıdıntı tutuntı erser, amtı tenrim yazokda boşunu ötünür biz manastar hirza (Hua 249) (Özbay 87) “Yine tanrıdan korkmadan, ihmalkârca, tam olarak dua etmediyse; dahası dua ederken gönlümüzü, düşüncemizi tanrıya doğru yöneltmediyse; övgülerimizi dualarımızı tanrıya temiz (bir biçimde) ulaşmadıysa (her) nerede engele takıldıysa; şimdi tanrım günahtan arınmayı dileriz.” (Özbay 94).

Manihaist bir tövbe duası olan Huastuanıft’te Tanrı’dan korkmak gerekliliği vurgulanmıştır. Bu metinde soyut bir otorite karşısında korku duyulmamasının yanlışlığından bahsedilirken Tonyukuk abidesindeki örneğe karşıt bir şekilde korkmamanın olumsuzluğu söz konusu duygunun durumlar ya da öznelere karşısında göreceli olduğunu gözler önüne sermektedir.

korkmış, “korkma” timiş, “kut birgey men!” timiş. (Irk 2) (T. Tekin, Irk Bitig 19) “Alaca atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum. (Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış, insanoğlu korkmuş. (Yol tanrısı) korkmayın demiş, (size) kut vereceğim demiş” (T. Tekin, Irk Bitig 27).

ak at karşısın üç bolugta talulapan ağınka ötügke ıdmış tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! (Irk 19) (T. Tekin, Irk Bitig 21) “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaye yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar!” (T. Tekin, Irk Bitig 29).

Irk Bitig’de yer alan ilk örnekte güler yüzlü olmalarıyla ön plana çıkarılan iki insan, karşılarında bir Tanrı gördüklerinde korkmuştur. Fakat Tanrı onlara kut vereceğini ve dolayısıyla korkmamaları gerektiğini söylemiştir. Diğer örnekte de rakibini dilsiz birine duaya gönderen özne için korkmamanın, güzel dua etmenin iyi olduğu belirtilmiştir. Manihaist Uygur metni olan Irk Bitig’deki korku duygusu insana korkmamanın, cesur olmanın, tanrılara dolayısıyla Mani’ye güvenmenin hayatta olumlu şeyler getireceğini bildirmektedir.

ay inilerim meniñ bökünki kün ertinü korkgum belinlegüm kelir, ince bolmazun kaltı bo arıg semek içinde kadir tavlak keyikler bar bolup, biz yokadguluk emgengülük bolmalım tep ikintisi tegin inçe tep tedi, eşidü yarlıkazun eçim kim meniñ bo etözümün esirkegüm idi kelmez, tek biziñe neçökin erser amraklartın adırılğuluk emgek bolmazun erti tep korkar men tep bo savıg eşidip üçünçi mahasatve tegin iki eçileriñe ötrü inçe tep ötündi bo erser arzilar turgulug oron ol meniñ idi korkunçım ayınçım yok, öñi adırılmaklıg busuşum yme yok, inçip etözümte tolu ögrünç sevinç tugar bolgay erki biz yeg adrok buyanıg tep tedi. (Açb 90-108) (Gulcalı 75-77) ““Ey küçük kardeşlerim benim bugün içimde çok korkum var, öyle olmasın ki bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup biz yok olacak eziyet çekeceklerden olmayalım.” İkinci prens şöyle dedi: ‘Lütfen dinle ağabeyim! Ki benim

bu vücudumu esirgeyesim hiç gelmez, yeter ki bize nasılsa sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın diye korkuyorum.’ Bu sözü duyup üçüncü prens Mahasattva iki ağabeyine şöyle dedi: ‘Burası evliyaların bulunduğu yerdir, benim hiç korkum yok, ayrılık kaygım da yok, fakat vücudum büyük sevinçle dolar. Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?’ dedi” (Gulcalı 107).

Budist Uygur kültürü içerisinde yer alan Aç Bars Hikâyesi’nde, içinde yabancı hayvanların yaşadığı bir ormanda savunmasız kalan şehzadelerin arasındaki konuşmalar yer almaktadır. Bu bağlamda şehzadelerden biri ölmekten korkmakta, ikincisi ölmekten korkmamakta ancak sevdiklerinden ayrılmaktan korkmaktadır. Üçüncüsünde ise hiç korku duygusu yokken tam tersine sevinç duygusu vardır. Çünkü daha iyi bir sevabı bulma arzusu, korkusundan ağır basmaktadır. Örneklerde de görüldüğü üzere kişilerin bireysel algıları neticesinde şekillenen duygu dünyaları her öznede aynı şekilde yansımamaktadır. Ortak bir bağlamda yer alan üç özne aynı durumlar karşısında korku duygularını yansıtmakta ya da hiç göstermemektedir. Bu da “korku” duygusunun aynı kültürel çevrede yetişen ve aynı durumda olan bireylerde bile farklı nesnelere yansıtılabildiğini göstermektedir.

bu erür altınç boşgutsuz arhant dintar ... takı yime bar bu kanmaksız telgenmeksiz tözlüg ... titik utguradı otraka ... arhant kutın bulup taymak tüşmekke artı korkmaz (MS 2/33) (Ş. Tekin, Maytrısimit 42) “Bu altıncı, öğrenmeyen velî-rahiptir. Ve yine vardır. Bu kanmayan ve kızmayan, güçlü ... zeki, tamamıyla ortaya ... veliliğe ulaşıp ayrılmak ve düşmekten hiç korkmaz.” (Ş. Tekin, Maytrısimit 189).

... inçe tip tiser sizler kamağ karkmanlar arıg süzük kirtgünç köñülin kuanşı im pusar atın atanlar. Ol bodisvt sizlerke karkunçsuz buşı birgey... (KP 50) (Ş. Tekin, Kuanşı İm Pusar 11) “... şöyle dese ‘Siz hiçbiriniz korkmayın! Temiz, duru, imanlı gönül ile Kuanşı im Pusar adını anınız. Bu bodhissattva size korksuz kurtuluş verecektir.” (Ş. Tekin, Kuanşı İm Pusar 20).

Kuanşı im Pusar örneğinde yer alan kötü bir durumla karşılaşıldığında içleri Budist öğretilerle dolu olan insanın korkmaması gerektiğinin öğütlendiği bu anlatıda korku, imanlı insanlarda olmaması gereken bir duygudur. Çünkü Maytrısimit örneğindeki gibi Nirvana’ya ulaşan Budistler de hiçbir şeyden korkmazlar.

*anı körüp çaştanı ilig beg yürekin katrunup toñalar begi teg kşatrik begler meniñ menilep korkınçsız ayınçsız köñülin ol yekler arasında kirip bardı. ... bo savag eşidip çaştanı ilig beg yürekin katrunup ançakıya yme **korkmadan** ol yeklerke inçe tip tidi.* (Çaş 32/24) (Demirci 37-38) “Bunları gören Hükümdar Çaştanı, cesaretini toplayarak kahramanlar beyi Kşatrik beyleri gibi bir eda ile (şeytanlardan) hiç korkup çekinmeden onların arasına girdi ... Bu sözü işiten Hükümdar Çaştanı hiç korkmadan yüreğini sağlam tutup o şeytanlara şöyle dedi” (Demirci 113).

*anta ok ol yekler çaştanı iligniñ küçin küsünün çoğın yalının kutın kıvın körüp artokrak **korktılar** (Çaş 64/16) (Demirci 40) “Ondan dolayı o şeytanlar, Hükümdar Çaştanı’nın gücünü, kuvvetini; kut ve saadetle ışık saçan (bedenini) görüp oldukça fazla korktular.” (Demirci 114).*

*ötrü dušta atlıg rakşas ertinü **korkıp** öz rakşas körkin ök ilig begneñ adakınta bağarın suna yatıp inçe tip tidi (Çaş 213/01) (Demirci 52) “Bunun üzerine Dušta adlı şeytan ziyadesiyle korkup kendi öz şeytan suretine dönüp hükümdarın ayağına göğsünü kapatıp şöyle dedi” (Demirci 116).*

Yine Budist bir Uygur metninden alınan bu örnekte önce kahraman “Çaştanı” şeytanların arasına korku duymadan girmiştir. Bu sırada öznenin karşısındaki şeytanlar ana karakterden korkmuyordur. Daha sonra şeytanlar onun kim olduğunu idrak edip güç, kuvvet, kut, ışık saçan beden gibi üstün niteliklerini fark eden şeytanlar bu otorite karşısında korku duymaya başlamışlardır. Korku, bu bağlamlarda otorite karşısında yanlış yapmamak, cezalandırılmamak için duyulan bir duygu konumundadır. Çaştanı tarafından duyulacak muhtemel bir korku onu zayıf olduğunu hissettirecekken karşı konumdaki özne olan şeytanlar tarafından duyulacak korku, Çaştanı’nın güçlü olduğunu vurgulayacaktır. Korku, bu bağlamda kimin güçlü, kimin zayıf olduğunu göstergeleyen bir kavramdır.

*yitinç kün tañ tañlayur erken edgü ögli tigin uluğ küvrüg tokitıp inçe tip yarlıkañ taluy ögüzke kirür sizler kim ölüm adağa **korksar** aşnurak yorınlar men sizlerni küçep ilitmez men. (Edg 93) “Yedinci gün tan ağarırken İyi Niyetli Şehzade kösler dövdürüp şöyle buyurdu: ‘Okyanusa açılıyorsunuz! Kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa (yola çıkmadan) önce gitsin. Ben sizleri zor kullanarak götürmüyorum. (Tulum ve Azılı 99).*

*men amtı ölür men siz yalñuskıya kalır siz teñrim **korkman** busanman isen tükel teggey siz (Edg 107) “Ben artık ölüyorum. Efendim, korkmayınız, tasalanmayınız! Sağ salım (oraya) erişeceksiniz” (Tulum ve Azılı 108).*

Verilen ilk örnekte halkının selameti için uzun bir sefere giden İyi Niyetli Şehzade, ölüm tehlikesinden korkanlarla yola çıkmayacağını, toplumun geleceği için çıkılacak bu yolda korkuya yer olmadığını vurgulamaktadır. Diğer örnekte ise bu yolda onun en iyi yardımcılarının biri olan kişinin ölümü sonrası İyi Niyetli Şehzade’nin yalnız kalacağı ancak korkmaması gerektiği dolayısıyla toplumun faydası için yapılan bu yolculukta korkunun olmaması gerektiği tekraren belirtilmiştir. Budist inanışta nirvāna yolunda “insan ancak kendi canına kıyabilir; bunun da şartı, kendisini başka canlıların iyiliği için feda etmektir.” (Zengin ve Yaman 199). Bu uğurda ölümü bile göze almak yani korkusuz olmak, erdemli bir davranış, dolayısıyla korku duygusu hissetmek kötü bir davranış olarak kodlanmaktadır.

*... bütürü umasar sizler yétiñ uğuşuruzları birle yok yodun kılur men. Ol keyikçiler élig begniñ bo Montag yarlığın éşidip ertinü **korkup** inçe tép ötüntiler. Yagız yér erkligi ulug élige... (Adf 101) (Elmalı 60-61) “... halledemezseniz (gelecek) yedi neslinizle birlikte sizi ortadan kaldırırm.” Dedi. Avcılar, hükümdarın bu emrini duyunca aşırı*

derecede korkup saygıyla şöyle dediler: “Ey yeryüzünün hâkimi, yüce hükümdar!...” (Elmalı 90).

Korku duygusunun otorite karşısında ortaya çıkmasına bir örnek de Altı Dişli Fil Hikâyesi’nde görülmektedir. Hükümdar, isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda avcılara yapacaklarını anlattıktan sonra avcılardaki korkunun şiddeti de artmıştır. Avcılarda korku akabinde “rıza”nın bir göstergesi olarak saygı da ortaya çıkmış, onlar hükümdarlarına övgülerle yeniden söze başlamışlardır. Korku, otorite karşısında ortaya çıkmasının yanında Gramsci’nin “egemen sınıfın bir egemen olma pratiği” (Sancar 33) olarak tanımladığı hegemonya kavramının yeniden ve sürekli üretilmesini sağlayan bir unsur olarak açıklanabilir.

korkınç köñül örit-: korku duymak

*kim bahşıya özlüg ölürmekniñ közünür ajunta ayıg tüşüñe kim tegdi erki anı nomlayı yarlıkasun upasılar eşidiğ sansarka **korkınç köñül öritzünler**. (Dan 588/04) (Demirci 83) “Canlı öldürmenin cezasını bu dünyada kim çekti? Bunu vaaz etsin, inananlar işitip Sansara’ya karşı korku duysunlar.” (Demirci 120).*

*... eşidip sansarka **korkunç köñül öritdi**. Min tümen artok amranmak nizvanika **korkup** yaşlıg közin yıglayı tili tutunup bahşıñı inçe tep ötüñti (Adf352) (Elmalı 84) “...işitip samsāraya karşı korku duydu. Binlerce, on binlerce kez hatta daha çok zina etmek günahından korktu. Yaşlı gözlerle ağladı. Dili tutulan (öğrenci) hocasına saygıyla şöyle dedi.” (Elmalı 93).*

Bağlamda geçen “köñül örit-” fiili “gönül gözetmek, düşünce geliştirmek” anlamlarına gelen bir deyimdir (Şen, Eski Türkçenin Deyim Varlığı 134). Geliştirilen düşünce burada korkudur. Budist inanışta canlılara zarar vermek ve bunun cezasının ne olabileceği ile ilgili bir soru üzerine insanların samsāra’ya karşı korku düşüncesi geliştirilmesi istenmekte ve Dantıpalı Beg Hikâyesi, verilecek cevapla başlamaktadır. Yine aynı fiil Samsāra’ya karşı duyulan korkuyu ifadede kullanılmakta, ona duyulan korku, saygı ile bir arada bulunmaktadır. Samsāra “doğum ve ölüm, yeniden doğum ve yeniden ölüm” anlamındadır ve “ızdırap ve aldanma dünyasındaki sıradan insanların çektiği doğum-ölüm döngüsü” şeklinde de izah edilebilir (Tokyürek 445). Korku duymak her ne kadar bir otorite karşısındaki kabulleniş gibi görünse de içerisinde bir iman ve saygı da barındırmaktadır. Toplumun kültürel kodlarında yer alan Budizm, insanlara neyden korkması, neyden korkmaması hususunda öğütler verirken bir yandan da Türk toplumunun duygu dünyasını da şekillendirmektedir.

korkıt-: korkutmak

ürk: ürkmek, korkmak

ürkme-: ürkmemek³

³ Bkz: “belinleme-” maddesi.

ürkütme-: ürkütmemek

karı üpgük yıl yarumazkan etdi. Ödmen, körmen, ürkütmen tir. (Irk 21) (T. Tekin, Irk Bitig 21) “yaşlı bir hüdhüt kuşu yeni yılın sabahında ortalık henüz aydınlanmamışken öttü. Düşünmeyin, görmeyin, korkutmayın, der.” (T. Tekin, Irk Bitig 29).

Akıllara “Erken öten horozun başını keserler” atasözü gelmektedir. Ancak buradaki özne konumundaki hayvan yine bir kuş türü olan horoz değil “hüdhüd”tür. Hüdhüd kuşu alan yazında “haberci olarak tasvir edilir bu özelliğinden dolayı gelecekte haber verdiğine inanılan fallarda kullanılmış” (Kolot 53) olabilir. Sonu iyi biten bu falda kuş, her ne kadar erken ötsen de iyi haberler getireceği düşünülerek ürkütülmemesi, korkutulmaması istenmektedir. Korku duygusu, oluşacak olan muhtemel iyi durumlara engel olacağı düşünülmekte ve bu duygunun kuş üzerinde ortaya çıkmaması öğütlenmektedir

bay er konyı ürküpen barmış. Börike sokuşmış. Böri ağzı emsimiş. Esen tükel bolmiş tir (Irk 27) (T. Tekin, Irk Bitig 22) “Zengin bir adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.” (T. Tekin, Irk Bitig 30).

Özne konumunda olan koyun korkup kaçmış, bir kurt tarafından yenilecekken Tanrı’nın inayeti ile hayata tutunmuştur. Verilmek istenen mesaj şudur: Korku duygusu sebebiyle kötü bir duruma düşen özne eğer imanlı ise Tanrı ona doğru yolu gösterecek, onu kötü durumlardan kurtaracaktır.

beşinç beş türlü tınlığa bir yme eki adaklıg kişike ekinti tört butlug tınlığa üçünç uçugma tınlığa törtünç suv içreki tınlığa beşinç yerdeki bağırın yorıgma tınlığa söde berü tenrim bo beş türlü tınlığ turalıgıg ulugka kişikke tefi, neçe korkıttımız ürkıttımız erser, neçe urtumuz yünttümüz erser, neçe açıttımız agrıttımız erser, neçe öldürdümüz erser, monça tınlığa turalığa öz ötegçi boltumuz amtı tenrim yazokda boşunu ötünür biz manastar hirza (Hua 126) (Özbay 83) “Beşinci olarak da beş türlü canlıya; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı canlıya, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttüysek; ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysek; bütün bu canlı varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahıtan arınmayı dileriz.” (Özbay 93).

Manihaizm’in kurallarından biri de “tüm canlıları gereksiz yere incitmekten kaçınmak”tır (Skjaervo 55). Manihaist bir tövbe duasında geçen “korkıt-” ve “ürkıt-” fiilleri eylemi gerçekleştirenler tarafından öldürmek ile eşdeğer tutulmuştur. Yapılan günahta beş türlü canlı olarak nitelendirilen canlıları korkutmak, ürkütme, vurmak, aşağılamak, canlarını acıtmak ve öldürmek eylemleri sıralanmış ve bu sebeplerle onlara can borcu olduğu ifade edilmiştir. Türk toplumunun Manihaist kültürle birleşmesi sonucunda korku yaratmanın ne kadar kötü bir eylem olduğu da gözler önüne serilmiştir.

Sonuç

İnsanlar, yaşadıkları olaylar karşısında çeşitli duygular hissederler ve bu duyguları ifade etmek için dili kullanırlar. Duyguların çeşitliliği ve karmaşıklığı, dilde duygusal ifadelerin çeşitlenmesine ve gelişmesine katkıda bulunur. Bu çalışma, korku duygusunun eski Türk kültürü ve dilindeki yansımalarını fiiller bazında ele almıştır.

İslamiyet öncesi dönemleri kapsayan Orhon ve Uygur Türkçesi dönemleri özelinde taranan eserlerde korku duygusunu ifadede kullanılan 13 farklı fiil tespit edilmiştir. Fiillerin geçtikleri bağlamlar incelendiğinde korku duygusunun Manihaizm, Budizm gibi inançlarla ya da savaş, Tanrı, insanlara yardım gibi çeşitli konularda farklı çıktılara sahip olduğu görülmüştür. Korku duygusu, her ne kadar alan yazında temel duyguların içerisinde ve olumsuz bir duygu olarak nitelendirilse de özne konumuna göre korkmanın olumlu/iyi ya da korkmamanın olumlu/iyi olarak nitelendirildiği örnekler göze çarpmaktadır.

Korku, eski Türk kültüründen hareketle olması gereken, işe yarayan, gücün varlığını ispat eden bir duygu; insanlara öğüt veren, öğretici bir olgu; kimin güçlü, kimin zayıf olduğunu göstergeleyen bir kavram; otorite karşısında yanlış yapmamak, cezalandırılmamak için duyulan; imanlı insanlarda olmaması gereken, oluşacak olan muhtemel iyi durumlara engel olacağı düşünülen bir duygudur. Korkusuz olmak erdemli bir davranıştır. Yaşanacak muhtemel bir kötülükten korkmak yerine cesaretle Tanrı'dan yardımda bulunulması daha doğrudur. Korku duygusu kültürel kodlarda kötülük, eksiklik, kâbus, deprem gibi negatif işaretleyiciler ile de ilişkilendirilmiştir. Her ne kadar olumsuz durumları çağırırsa da bu duygu sonucunda davranışların düzenlenip olumlu sonuçlara da ulaşılabilceği eski Türk metinlerinde görülmektedir.

Korku bazen bir acizlik, bir otorite karşısında kabulleniş ya da daha genel bir ifadeyle olumsuz iken bazen de içerisindeki iman ve saygı ile olumlu bir duygudur. Otoritenin hegemonyasını devam ettirebilmesi için bir enstrüman olarak da kullanılabilen korku, durumlar ya da öznelere karşısında görecelidir. Korku duygusu, aynı metinde özne konumu değiştiğinde olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bu durum da "korku" duygusunun aynı kültürel çevrede yetişen ve aynı durumda olan bireylerde bile farklı nesnelere yansıtılabildiğini göstermektedir.

Tek bir duygunun farklı semantik yapılarla ifade edilmesi, eski Türk kültürünün dili nasıl çeşitlendirdiğini hem somut olarak fiillerde hem de soyut olarak derin anlamda göstermektedir.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *İnsan Tabiatını Tanıma*. Çev. Ayda Yörükân. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Aydemir, Adem. "Divanü Lûgati't-Türk'te 'Kötü' Anlamındaki Sözcükler Üzerine". *Route Educational and Social Science Journal*. 4(2), 2017. 43-56.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Darwin, Charles. *The Expressions of the Emotions in Man and Animals*. Ed. Francis Darwin. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Demirci, Ümit Özgür. *Eski Uygurca Dört Çatık*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Dinçer, Aslıhan. "Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültüren Boyutu". *TEKE*. 6(2), 2017. 769-798.
- Elmalı, Murat. *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Erdal, Marcel. "Eski Uygurca'nın Fiil Varlığı". 2017. 139-146.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation II*. Weisbaden: Harrassowitz, 1991.
- Eren, Altay. "Korku Kültürü, Değerler Kültürü ve Şiddet". *Aile ve Toplum*, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 9, 2005. 23-36.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007.
- Gulcalı, Zemire. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Pars' Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- James, William. "What is an Emotion?". *Mind*, 9 (34), 1884. 188-205.
- Koçak, Ali. "Duygular ve Din Duygusu". Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, 2016.
- Kolot, Berna. "İrk Bitig'deki Hayvanlar ve Bu Hayvanların Türk Mitolojisindeki Yeri". Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Koptagel-İlal, Günsel. *Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri*. Ankara: Güneş Kitabevi Yayınları, 1991.
- Morgan, Clifford. *Psikolojiye Giriş*. Ed. Sibel Karakaş. Ankara: Meteksan Ltd. Şti., 1991.
- Ölmez, Mehmet. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Özbay, Betül. *Huastuanıft-Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Özçelik, Sadettin. "Tarihî Metin Okumalarında Kelimeyi Bölme ve Kelimeleri Birleştirme Sorunları: Süheyl ü Nevbahar'dan Örnekler". *TEKE*. 5(4), 2016. 1593-1602.
- Plutchik, Robert. "The Nature of Emotions". *American Scientist*, 89(4), 2001. 344-350.

- Sancar, Serpil. *İdeolojinin Serüveni–Yanlı Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Seçkin, Kuban. *Mental Fiil Teorisi- Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle*. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Seçkin, Pelin. *Türkçede Olumsuzluk Algısı*. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Skjaervo, Prods Oktor. *An Introduction to Manicheism*. Early Iranian Civilizations 103=DivSchool 3580, Fall term, 2006.
- Smith, E. Edward ve Kosslyn, M. Stephen (2014), *Bilişsel Psikoloji – Zihin ve Beyin*. Çev. Muzaffer Şahin. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Şeker, Ayşe. “Eski ve Orta Türkçede Korkmak Kavramı”. *Korku Kitabı* içinde (25-38). Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Şen, Serkan. “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler”. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Şen, Serkan. *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II Maytrisimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Tekin, Talat. *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Tokyürek, Hacer. *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Tulum, Mehmet Mahur ve Azılı, Kenan. *Eski Uygurca Edgü Ögli Tigin Anyıg Ögli Tigin*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Vester, Frederic. *Düşünmek, Öğrenmek, Unutmak*. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1991.
- Wierzbicka, Anna. *Emotions Across Language and Cultures: Diversity and Universals*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1999.
- Zengin, Aslı ve Yaman, Ümren. “Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm’in Savaş Bakışı”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), 2018. 175-216.

Kısaltmalar

Açb: Aç Bars Hikâyesi

Adf: Altı Dişli Fil Hikâyesi

B: Batı Yüzü

BK: Bilge Kağan Yazıtı

Çaş: Çaştanı Beg Hikâyesi

D: Doğu Yüzü

Dan: Dantıpalı Beg Hikâyesi

Edg: Edgü Ögli Tigin Anyıg Ögli Tigin

Hua: Huastuanıft

Irk: Irk Bitig

KP: Kuanşı İm Pular

MS: Maytrisimit

Ong: Ongin Yazıtı

ŞU: Şine Usu Yazıtı

TY₂: Tonyukuk Yazıtı İkinci Taş